

ОСОБА ВЧЕНОГО ТА ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КЛАСИЧНІЙ ТА НЕКЛАСИЧНІЙ НАУЦІ

¹Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів.

Розглядається роль вченого як суб'єкта пізнання та особливості пізнавальної діяльності у класичній та неklasичній науці. Вказується, що при переході до неklasичної науки зростають масштаби та змінюється характер пізнавальної діяльності, що позначається у свою чергу на характері суб'єкт-об'єктних відносин. Наукове пізнання стає багатосуб'єктним, об'єкт та суб'єкт пізнання більше не протистоять один одному, вони стають єдиним цілим при зростаючій ролі суб'єкта.

Ключові слова: *Суб'єкт та об'єкт пізнання, наукова парадигма, наукове співтовариство, соціологія науки.*

Keywords: *subject and object of cognition, scientific paradigm, scientific community, sociology of science*

Для класичної науки питання про особу вченого, наприклад фізика-теоретика, не стояло і не могло навіть постати. Для самого вченого це не мало ніякого значення. До фізичної теорії це також не мало ніякого відношення. Індивідуальність творця теорії могла відчуватися хіба-що в її недоліках, у неточностях, слабкості формулювань, логічній недосконалості або в неповній відповідності з фактами. Автор наукового відкриття міг бути видатною, навіть геніальною, особою, але як особистість не мав значення для самої теорії. Особа вченого залишалася поза теорією.

У класичній науці суб'єкт та об'єкт пізнання протистоять один одному. При цьому суб'єкт тут тільки один, який розглядається сам по собі, ніби поза зв'язками з іншими суб'єктами. Він споглядає, спостерігає за предметом і висловлюється певним чином про нього. Предмет пізнання, що протистоїть суб'єкту, може виступати тільки у ролі безмовної речі. Тому будь-який об'єкт пізнання, на який спрямовує свою пізнавальну увагу суб'єкт, у тому числі інший суб'єкт, також мусить стати безмовним предметом. Але суб'єкт як такий не може сприйматися і вивчатися як безмовна річ, оскільки суб'єкт, залишаючись суб'єктом, не може стати безмовним. При цьому суб'єкт сприйняття завжди залишається поза об'єктом сприйняття, оскільки його погляд спрямований назовні, на предмет.

Для класичної науки суб'єктні характеристики вченого не мають суттєвого значення для отриманого знання. Вони виштовхуються з результатів дослідження, які повинні бути об'єктивними і не сумісними з суб'єктивністю. Не важливо, хто в дійсності зробив відкриття, хто проводив експерименти. Головне - результат, а індивідуальні особливості дослідника не мають ніякого значення, їх нібито й не існує. Це означає, що в класичній гносеології суб'єкт фактично дорівнює точці, він один і той же в будь-якій ситуації. Тому можна говорити про перетворення суб'єкта наукового дослідження на точку впливу на предмет. Для логіки Нового часу, вказує Біблер, було характерним ставлення до суб'єкта мислення як нерухомого і незмінного, сильного саме своєю

незмінністю і своїм незмінним зануренням в об'єкт. Суб'єкт був радикально незмінний, фіксований в точці дії назовні, хоча постійно набував нових знарядь пізнання і діяльності [1, с.46].

Зрозуміло, вчений не перестає бути людиною та особистістю з певними духовними рисами, не перетворюється в предмет і безмовну річ, навіть якщо стає об'єктом пізнання. Не перестає він бути особистістю і не перетворюється на "точку впливу на..." і в тому випадку, коли займається науковою діяльністю, як суб'єкт пізнання. "Предметом" і "точкою" вчений стає в рамках класичної наукової парадигми, причому таким він сам себе робить, підтримуючи даний тип наукової діяльності. Вчений теоретизує, проводить досліди, прагнучи максимально усунутися з отриманих результатів, щоб його індивідуальні особливості не вплинули на них і щоб ці результати могли бути відтворені іншим вченим, в інших умовах і в інший час. У вченого можуть бути свої уподобання, пристрасті і звички. Але ці обставини не повинні впливати на логіку наукового знання, вони з неї усуваються [5, с.219-220].

У ХХ ст. змінюється характер і масштаби пізнавальної діяльності. Для вирішення нових наукових проблем стає недостатньо зусиль одиноких вчених. Для їх вирішення потрібні спільні зусилля багатьох колективів (лабораторій і навіть цілих наукових інститутів та галузей). Наукова діяльність стає багатосуб'єктною. Кожен суб'єкт має свій голос, свою позицію, він уже не може бути прирівняний ні до безмовної речі, ні до точки. На відміну від класичної науки, де спостерігач може бути тільки один і то як точка, у некласичній - їх стає багато. Крім того, спостерігач класичної науки виведений за межі досліджуваного світу, а спостерігачі науки ХХ ст. належать до тих світів, які вони спостерігають і досліджують.

Звідси впливає ще одна особливість. У класичній науці разом з суб'єктом-спостерігачем з пізнання усувався сам процес отримання знання, вся сукупність відносин суб'єкт-об'єкт. У науці ХХ ст. предметом вивчення стає не тільки сам спостерігач, але й відносини спостерігач - спостережуване, суб'єкт-предмет. При чому в пізнавальному відношенні суб'єкт-предмет на передній план виходить суб'єкт, його роль у науковій діяльності. У наукове знання таким чином включається також процес його отримання та його історія. Але разом з тим в нього неминуче включаються також певні особливості суб'єкта, зайнятого науковою діяльністю. Предмет пізнання перестає бути просто безмовною річчю, йому передаються суб'єктні характеристики вченого, який пізнає його; а суб'єкт, - як зазначає Біблер, вже не може бути тільки точкою впливу на ... [1, с.66]. Якщо ж певні суб'єктні властивості передаються предмету, то суб'єкт повинен цими властивостями володіти, інакше передавати нічого.

У XVII-XVIII ст. гуманітарні науки намагалися "підлаштуватися" під логіку природознавства, для прикладу можна згадати добре відомий "механіцизм") у філософії чи позитивістські побудови у XIX ст. У ХХ ст. мислення у природознавстві зближається з мисленням гуманітарним. Тепер природознавство стає схожим на гуманітарну сферу, культуру й мистецтво. Наукові теорії минулого зберігають свою значущість, на кшталт філософських теорій чи творів мистецтва. Наукові концепції створюються як унікальні та особливі твори. На перший план у них висувається їх несхожість на інші теорії, їх унікальність та оригінальність як творинь людської думки.

Але якщо суб'єкт починає відігравати у природознавстві принципово нову роль, якщо в процесі пізнання його особливості, характеристики не залишаються за межами отриманого знання, а якимось чином "одухотворяють" і предмет пізнання, і знання про нього, то неминуче виникає питання, що ж з себе представляє такий суб'єкт, як він впливає на наукове знання. Його вже не можна вважати позбавленим будь-яких особливостей, як мінімум він повинен розглядатися в контексті культури і певного історичного типу мислення.

Якщо в епоху класичної науки все, пов'язане з особистістю вченого виносилося за межі наукового знання, і це здавалося правомірним, то у середині минулого століття з'являється нова галузь науки - соціологія науки Р.Мертон, яка ставить питання по іншому. Сама наука розуміється тепер як соціальний інститут, вбудований в суспільство, і вже в самому цьому інституті діяльність вченого у межах будь-якої наукової організації відділяється від результатів цієї діяльності. У межах соціології науки суб'єкт наукової діяльності зазнає істотних змін. У ході соціологічних досліджень, вказує Л.Маркова, учений сам "обростає" різними соціальними властивостями, а пізнавальна діяльність фактично перетворюється на соціальне конструювання [5, с.244-245]. Головний результат цих змін - суб'єкт пізнання "розчиняється" в численних

елементах продукування знання, які часто не мають прямого відношення до науки, або у не менш численних соціальних діях, які відсувають на задній план і роблять малозначимою саму наукову діяльність. Діяльність вченого-соціолога розуміється як поєднання когнітивної та соціальної, пізнавальної та інших видів діяльності. У класичній науці суб'єкт "розчинявся" у результатах своєї діяльності. Наприкінці минулого століття він також "розчиняється", але на цей раз у контексті продукування знання, не втрачаючи, а набуваючи масу ознак, що виводять його за межі наукової раціональності.

У книзі Т. Куна "Структура наукових революцій" (1962) [4], закладаються основи принципово нової соціології науки. На передній план у Куна висувається поняття наукового співтовариства та наукової парадигми. Щоб розвиток науки пішов по новому шляху, необхідно, щоб більшість членів наукового співтовариства прийняла нову парадигму, висунуту в ході розвитку науки. Прихильники конкуруючих парадигм розраховують при цьому не тільки на докази своєї правоти. Конкуренція між парадигмами не вирішується лише за допомогою одних доказів. Перехід до нової парадигми - це не логічна процедура, відмова від старої парадигми і визнання іншої є акт "навернення", вважає Кун [4, с.195], "Окремі вчені приймають нову парадигму одразу з різних міркувань і, як правило, зовсім з різних мотивів. Деякі з цих мотивів лежать навіть поза сферою науки. Вони можуть залежати від схильностей особистості, її біографії,

навіть національності. [4, с.201]. Вирішальну роль у виборі парадигми може відіграти індивідуальне відчуття зручності або краси. Той, хто приймає парадигму на ранній стадії, часто зважається на цей крок не зважаючи на докази. Він просто вірить, що нова парадигма допоможе у вирішенні проблем, з якими стара парадигма не справилась. Прийняття рішення такого типу може базуватись тільки на вірі "[5, с.233]. Для того щоб вибір був зроблений, повинна бути якась підстава, хоча вона може бути і не раціональною, і не до кінця правильною. Щось має змусити принаймні декількох вчених відчутти, що новий шлях обрано правильно, і часто це можуть бути тільки особисті і не зовсім чіткі міркування "[4, с.207-208]. Міркуючи над тим, які чинники можуть вплинути на вибір парадигми, Кун занурює

дискусію не тільки в контекст культури та соціуму, які протистоять вченому, але й у світ побуту, в світ його власної біографії, індивідуальних особливостей, його відчуттів і уявлень, його віри і його уподобань. Вчений може прийняти рішення на користь певної теорії лише на підставі своєї внутрішньої переконаності чи почуття захоплення її красою. Кун вважає це невід'ємною стороною науки, і це дуже суттєвий момент його концепції, що поклала початок ряду напрямків у дослідженнях науки.

Під впливом ідей Куна історики та соціологи науки зосередилися на вивченні окремих досягнень в історії науки, які розглядаються як унікальні та особливі події. Суб'єкт пізнання в таких умовах набуває ще більше властивостей, які можуть вплинути на характер отриманого знання, ніж член наукового співтовариства Куна. Якщо у Куна вчений виступає як представник певного типу мислення та культури певної історичної доби, якщо в науковому співтоваристві він діє від імені своїх індивідуальних та особистих характеристик (у тому числі професійних), то тепер вчений вбирає у себе і уособлює всі характеристики конкретної ситуації, якими б незначними вони не були. Дана ситуація береться як певна цілісність, всі складові якої орієнтовані на отримання знання. Крім того, всі елементи, які беруть участь у виробництві знання, "прив'язуються" до певного місця і певного часу, чого немає в науковому співтоваристві.

Вчений як суб'єкт наукової діяльності "обростає" нескінченним числом характеристик, які, можуть брати участь у виробництві знання. Сукупність усіх цих властивостей і утворює унікальну подію - отримання нового знання. Ця подія унікальна та особлива, і як така, можна сказати, "самодостатня", бо вона максимально фокусується на певному способі отримання результату, саме в цій конкретній ситуації. Вчений, виступаючи від імені епізоду-події, що знаходиться в центрі уваги, не потребує спілкування з іншим вченим, який вивчає іншу подію-епізод. Він вибудовує знання, користуючись тими засобами, які йому надає ситуація, що обмежена певним місцем і часом, певними умовами. Відбувається соціальне конструювання знання, що не потребує спілкування між результатами, отриманими в контексті різних подій. При проведенні таких досліджень для вивчення береться один предмет, один епізод-подія, і для його

розуміння нема потреби з'ясовувати його стосунки з іншими епізодами-подіями., він індивідуальний і самодостатній. Відбувається "заземлення" процедури вирішення в певному місці і в (певний проміжок часу, причому масштаб досліджуваного предмета, як правило, зменшується. Це призводить до того, що починає враховуватись все більша кількість незначних супутніх обставин, властивих саме даній конкретній ситуації.

На завершення звернемо увагу на роль та місце філософії у пізнавальній та освітній діяльності. Починаючи від античних часів філософія займала особливе, можна сказати, привілейоване місце серед інших наук. Ще зовсім недавно її називали: "Матір'ю всіх наук", "Наукою наук", "Царицею наук" тощо. Таке місце філософії зумовлено насамперед тим, що вона від самого початку претендувала на істину найвищого порядку. Оскільки філософські істини є істинами вищого порядку порівняно з істинами конкретних наук, то філософія відповідно повинна була займати найвище місце в ієрархії інших наук. Правда, у добу середньовіччя, коли з'являється університетська освіта, філософія відсувається на другорядні позиції. Вона стає "прислужницею теології". У

середньовічних університетах існували "вищі" та "нижчі" факультети. До "вищих" факультетів відносилися - теологічний, юридичний і медичний. "Нижчий" факультет, який став праобразом філософського, називався "артистичним", бо включав вивчення "семи вільних мистецтв". Така ситуація зберігалася до кінця XVIII ст. Як свідчить І.Кант у своїй праці про суперечку між факультетами, написаній у 1798 р., німецькі університети на той час ділилися на "вищі" факультети (теологічний, юридичний, медичний) і "нижчий" (філософський). Проте назва "нижчий" не зовсім точно відображає дійсний стан речей. Насправді, артистичний факультет відігравав центральну роль в системі університетської освіти. Це був найбільший і найчисельніший факультет, бо його мусіли закінчити на шляху до професійної кар'єри студенти всіх "вищих" факультетів. Так філософія стала базовою наукою для всіх інших університетських дисциплін. Крім того, як правило, саме його представник обирався ректором всього університету. Формально філософія і зараз продовжує виконувати функцію "нижчого" факультету (хоч давно вже не існує поділу на "вищі" та "нижчі" факультети), залишаючись чи не єдиною загальнообов'язковою дисципліною на всіх факультетах. Більше того, вона є обов'язковою також для всіх тих, хто збирається присвятити своє життя науці і бажає продовжити навчання в аспірантурі. Таким чином за філософією затвердився статус вищої універсальної дисципліни на шляху будь-якої спеціалізації.

Підводячи підсумок можна сказати: все, що є вічного в університеті,- це філософія, і престиж університету значною мірою залежить від того, яке значення тут надається вивченню філософії і чи створені тут належні умови для її поглибленого вивчення.

Література

1. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. - М., Изд-во политической литературы, 1991. - 413 с.
2. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Ж.Делёз, Ф.Гваттари. - СПб., Алетейя, 1998. - 301 с.
3. Knorr-Ceuna K-D. The Manufacture of Knowledge. An .Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science. N.Y., 1981.
4. Кун Т. Структура научных революций. / Т.Кун. - М., Прогресс, 1977. - 292 с.
5. Маркова Л.А. Философия из хаоса. Ж.Делёз и постмодернизм в философии, науке, религии. / Л.А. Маркова. - М.: Канон, 2004 - 384 с.
6. Петрушенко В.Л. Епістемологія як філософська теорія знання. / В.Л. Петрушенко. - Львів: "Львівська політехніка", 2000. - 296 с.